

MI A HATALOM?

BYUNG-CHUL HAN

MI A HATALOM?

BYUNG-CHUL HAN

TYPOTEX

A mű fordítását a Goethe Intézet támogatta.

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Byung-Chul Han: *Was ist Macht?* Reclam, 2005

© 2005 Philipp Reclam jun. Verlag GmbH, Ditzingen

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2023

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2023

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 262 8

TARTALOM

Előszó / 7

A hatalom logikája / 9

A hatalom szemantikája / 41

A hatalom metafizikája / 73

A hatalom politikája / 103

A hatalom etikája / 133

ELŐSZÓ

A hatalom fogalma tekintetében még ma is elméleti káosz uralkodik. A jelenség magától értetődő volta a fogalom teljes homályosságával párosul. Egyesek számára elnyomást jelent. Mások szerint a kommunikáció alkotóeleme. A hatalomról alkotott jogi, politikai és szociológiai elképzelések kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással. A hatalmat hol a szabadsággal, hol a kényszerrel hozzák kapcsolatba. Egyesek szerint a közös cselekvésen alapul. Mások számára a küzdelemmel függ össze. Egyesek szigorúan elhatárolják az erőszaktól. Mások szerint az erőszak nem más, mint a hatalom fokozott megjelenése. A hatalmat hol a joggal, hol az önkénnyel hozzák kapcsolatba.

Tekintettel erre az elméleti zűrzavarra, egy olyan mozgó hatalomfogalmat kell találnunk, amely képes a hatalomról alkotott széttartó elképzeléseket magában egyesíteni. A hatalom valamilyen alapformáját kell tehát kialakítani, amely belső alkotóelemeinek elmozdulásával

más és más megjelenési formákat hoz létre. A jelen könyv ezt az elméleti célt tűzi maga elé. A hatalmat tehát alapfokon olyannak fogjuk tekinteni, mint amely azon a körülményen alapul, hogy nem tudjuk pontosan, voltaképpen miről van szó.¹

¹ Vö. Niklas Luhmann: „Klassische Theorie der Macht. Kritik ihrer Prämissen“, *Zeitschrift für Politik*, 1969, 2, 149.

A HATALOM LOGIKÁJA

Hatalom alatt rendszerint a következő oksági összefüggést értjük: az ego hatalma az az ok, amely az *alter* meghatározott viselkedését idézi elő, annak akarata ellenére. Képesé teszi az egót arra, hogy *saját* döntéseit keresztülvigye anélkül, hogy az *altert* tekintetbe kellene vennie. Így az ego hatalma korlátozza az *alter* szabadságát. Az *alter* mint valami tőle idegent szenved el az ego akaratát. A hatalom e bevett elképzelése nem felel meg komplexitásának. A hatalmi történés nem merül ki az ellenállás letörésének, az engedelmesség kikényszerítésének kísérletében. A hatalomnak nem kell kényszer formáját öltetnie. Ha egyáltalán megképződik egy ellentétes akarat, amely szembeszáll a hatalmat birtoklóval, az éppenséggel a hatalom gyengeségének jele. Minél erősebb a hatalom, annál *békésebben* hat. Ha külön magára kell utalnia, akkor már meggyengült.²

² Ulrich Beck joggal jegyzi meg: „A hatalom magától értetődő volta, feledése és nagysága pozitív korrelációt mutat. Egye-

A hatalom „az akarat semlegesítésével”³ sem azonos. Ez azt jelenti, hogy egy fennálló hatalmi törekvéssel szemben az alávetett részéről egyáltalán nem egy saját akaratnak kell először megképződnie, hiszen egyébként is a hatalmat birtokló akaratának kell engedelmeskednie. Cselekvési lehetőségeinek megválasztásában ezáltal a hatalmat birtokló irányítja. Vannak azonban a hatalomnak olyan formái, amelyek az akarat ilyen semlegesítésére is kiterjednek. Ugyanis egy magasabb rendű hatalom jele az, ha az alávetett magától és kifejezetten éppen azt *akarja*, amit a hatalmat birtokló akar, ha az alávetett a hatalmat birtokló akaratának *mint saját akaratának* engedelmeskedik, sőt, *előre feltéte-*

nesen azt mondhatjuk: ahol senki sem beszél hatalomról, ott vitathatatlanul jelen van, vitathatatlanságban egyúttal nagy és erős. Ahol a hatalom téma lesz, ott megkezdődik széthullása.” (*Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie.* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2002. 105.)

³ Vö. Niklas Luhmann: *Macht.* Stuttgart, Enke, 1975. 11. sk. „Egy hatalmi törekvés vagy egy előre látható hatalmi döntés valójában egyenesen értelmetlenné teszi az alávetett számára magát az akaratképzést. És éppen ebben áll a hatalom szerepe: a lehetséges hatásláncolatot biztosan függetlenné teszi az alávetett cselekvő akaratától – akár akarja, akár nem. A hatalom okságát az akarat semlegesítése adja, és nem feltétlenül az alávetett akaratának megtörése. De ez is bekövetkezik, éppen olyankor, amikor egybehangzóan kellene cselekednie, és azt tapasztalja, hogy kénytelen.”

lezi azt. Ugyanis az alávetett a hatalmat birtokló akaratának tulajdoníthatja azt, amit *egyébként is tenne*, és nyomatékos „igenlésként” hajthatja végre. A hatalom közegében így ugyanannak a cselekvésnek a tartalma más alakot ölt, mégpedig azáltal, hogy a hatalmat birtokló cselekvését az alávetett mint *saját* cselekvését igenli vagy belsővé teszi. A hatalom tehát *a forma jelensége*. A döntő az, *mi motivál* egy cselekvést. Nem az „amúgy is kénytelen vagyok”, hanem az „én akarom” utal egy magasabb rendű hatalom jelenlétére. A magasabb rendű hatalomnak adott válasz nem egy belső „nem”, hanem egy nyomatékos „igen”.⁴ Az okság nem alkalmas megfelelő leírására, hiszen a hatalom itt nem mechanikus

⁴ Ezzel szemben, ha a hatalmat a kényszerrel és elnyomással azonosítjuk, akkor a „nemet” mondás képességeként értelmezzük. Ekkor szem elől tévesztjük, hogy az „igen” voltaképpen egy magasabb rendű hatalom kifejeződése. Az igen nem feltétlenül tehetetlenségből fakad. Vö. Wolfgang Sofsky és Reiner Paris: *Figurationen sozialer Macht. Autorität - Stellvertretung - Koalition*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994. 9. „Egy hatalom nélküli társadalom az igent mondók társadalma volna. Aki el akarná törölni, annak mindenkit meg kellene fosztania a nemet mondás képességétől. Mert az egyes cselekvése a másik ellenállásán ér véget, az ő megkerülhetetlen önállóságán és szabadságán, hogy valami mást tegyen, mint amit várnak tőle. Ezzel megy szembe a hatalom. Kiterjeszti az egyes szabadságát a másik rovására, miközben megtöri nem-jét, tagadja szabadságát. A hatalom a szabadság megsemmisítésének szabadsága.”

nyomatékként működik, amely egyszerűen eltérítene egy testet eredeti mozgásirányától. Sokkal inkább olyan mező, amelyen *önszántából* mozog.

A kényszermodell nem vet számot a hatalom komplexitásával. A hatalom mint kényszer azt jelenti, hogy saját döntésünket a másik akarata *ellenére* visszük véghez. Így a közvetítés nagyon alacsony fokát képviseli. Az *ego* és az *alter* antagonisztikusan viszonyulnak egymáshoz. Az *ego* nem talál viszonzásra az *alter* *lelkében*. Több közvetítést tartalmaz ezzel szemben az olyan hatalom, amelyik nem a másik cselekvési szándéka *ellen*, hanem *abból kiindulva* működik. Az a hatalom magasabb rendű ugyanis, amelyik a másik jövőjét megalkotja, és nem az, amelyik megakadályozza. Ahelyett, hogy az *alter* egy meghatározott cselekvése ellen irányulna, annak környezetét vagy előterét befolyásolja úgy, hogy az *alter* *önként*, negatív szankciók nélkül is amelletts döntsön, ami az *ego* akaratának megfelel. A hatalmat birtokló minden erőszak kifejtése nélkül helyet talál a másik *lelkében*.

Az oksági modell nem alkalmas komplex viszonyok leírására. Már a szerves élet kivonja magát az oksági viszony alól. Az élettelen, passzív dologgal ellentétben a szervezet nem hagyja, hogy egy külső ok a saját hozzájárulása nélkül hasson. Inkább *önállóan* reagál az okra. A szervezet éppen az a képesség jellemzi, hogy saját

választ ad a külső indítékra. Egy élettelen dolog viszont nem *válaszol*. A külső ok megszakítása, átalakítása, hogy valami új vegye kezdetét benne, az élők jellemzője. Például táplálékra szorul, ám az nem oka életének. Ha lehet itt egyáltalán okról beszélni, akkor az maga az élő, mert *hatalmában* áll, hogy a számára külsőt meghatározott szerves folyamatok okává tegye. Ezek tehát nem egy külső ok egyszerű ismétlődései a belsőben. Sokkal inkább az élő saját teljesítményei, saját döntései. Önállóan reagál a külsőre. A külső ok csak egyike a sok lehetséges indítéknak, amelyeket maga az élő tesz okká. Az élő soha nem pusztán passzívan szenved el ezeket. A külső ok a belső teljesítménye vagy döntése nélkül soha nem hat. Nincs a külsőnek olyasféle közvetlen meghosszabbítása a belsőben, ahogy a mozgási energia adódik át egyik testről a másikra. Még kevésbé alkalmas az okság kategóriája a *lelki* élet leírására. A lelki élet komplexitása a hatalmi történések olyan komplexitását feltételezi, amelyet nem lehet az ok és okozat lineáris viszonyára lefordítani. Ez megkülönbözteti a hatalmat a fizikai erőszaktól, amelynél az erő és a hatás egyszerű oksági viszonya létrehozható. A fizikai erőszak előnyét éppen a komplexitás ilyen redukciója biztosítja.

Továbbá egy komplex hatalmi történés leírására az egyszerű aritmetika sem alkalmas. Egy

csekély ellenhatalom érzékeny károkat okozhat a felsőbb hatalomnak. Ezáltal egy gyenge ellenfélnek is nagy jelentősége, és ezzel nagy hatalma lehet. Bizonyos politikai együttállások nagy hatalommal ruházhatnak fel egy gyenge pártot vagy nemzetet. A komplex kölcsönös függések pedig a hatalmi viszony megfordíthatóságát eredményezik. Az *ego* mintegy rá van utalva az *alter* együttműködésére, ezáltal létrejön az *ego* függése az *alter*től. Az *ego* többé nem fogalmazhatja meg és viheti keresztül követeléseit az *alter* figyelembevétel nélkül, mert az *alter*nek lehetősége van arra, hogy az *ego* kényszerítésére az együttműködés felmondásával válaszoljon, ami az *ego*t is nehéz helyzetbe hozná. Így az *ego* függését az *alter*től a hatalom forrásaként foghatjuk fel és alkalmazhatjuk. Az egészen gyengék is hatalommá változtathatják tehetetlenségüket, ha ügyesen élnek a kulturális normák adta lehetőségekkel.

Figyelembe kell vennünk továbbá a hatalom többrétű dialektikáját. A hatalom hierarchikus modellje, amely szerint egyszerűen fentről lefelé hat, nem dialektikus. Minél több hatalma van egy hatalom birtokosának, annál inkább rászorul az alávetettek tanácsára és együttműködésére. Igaz, hogy sok mindent megparancsolhat. A komplexitás növekedésével azonban a tényleges hatalom tanácsadóira száll át, akik

megmondják neki, mit kell parancsolnia. A hatalommal rendelkezők sokrétű függősége az alávetettek számára hatalom forrása lesz. A *hatalom* strukturális szóródásához vezet.

Makacsul tartja magát az a nézet, hogy a hatalom kizárja a szabadságot. De nem így van. Az *ego* hatalma éppen olyan együttállásokban éri el maximumát, amikor az *alter* önként enged akaratának. Az *ego* nem szorítja ki az *altert*. A *szabad hatalom* nem oximoron. Azt mondja: az *alter* szabadon engedelmeskedik az *egónak*. Aki abszolút hatalomra akar szert tenni, annak nem az erőszakot, hanem a másik szabadságát kell *használnia*. Abban a pillanatban éri el, amikor a szabadság és az alávetettség pontosan egybeesik.

Az egyfelől a parancsoláson, másfelől a szabadságon és saját magától értetődő voltán alapuló hatalom mégsem két egymással ellentétes modell. Csak *látszatra* különböznek. Elvont szinten megmutatkozik közös struktúrájuk. A hatalom képessé teszi az *egót* arra, hogy *önmagánál legyen a másikban*. Az *ego* az *alterben saját* döntéseit váltja valóra. Ezáltal folytatódik az *alterben*. A hatalom olyan *tereket* hoz létre az *ego* számára, amelyek a *sajátjai*, amelyekben a másik jelenléte dacára *önmagánál* lehet. Képessé teszi arra a hatalmat birtoklót, hogy a másikban *önmagához* térjen vissza. Ez a folytonosság éppúgy létrehoz-

ható kényszer, mint a szabadság alkalmazásával. A szabadságban létrejött engedelmesség esetében az *ego* folytonossága nagyon stabil. Az *alter* által közvetített. Az én kikényszerített folytonossága ezzel szemben a közvetítés hiánya miatt nagyon törékeny. De a hatalom *mindkét* esetben hozzásegíti az egót, hogy az *alter*ben folytatódjon, az *alter*ben önmagánál legyen. Ha a közvetítés nullára csökken, a hatalom erőszakba csap át. A tiszta erőszak az *altert* szélsőséges passzivitásra és szabadsághiányra kárhoztatja. Nincs *belső* kontinuitás *ego* és *alter* között. Egy passzív dologgal szemben hatalom, annak voltaképpen értelmében, nem lehetséges. Így az erőszak és a szabadság egy hatalmi skála két végpontja. A közvetítés növekvő mértéke több szabadságot, illetve a szabadság fokozott érzetét hozza létre. Így a hatalom *megjelenési formája* a közvetítések belső struktúráján alapul.

A hatalom kontinuum jellegű. A hatalommal rendelkező számára az *én* tág *terét* hozza létre. A hatalomnak ez a logikája magyarázza, hogy teljes elvesztését miért abszolút *térvesztésként* éljük meg. A hatalmat birtokló teste, amely mintegy az egész világot kitöltötte, nyomorult húsdarabbá zsugorodik. A királynak nemcsak egy természeti, halandó teste van, hanem politikai-teológiai teste is, amely mintegy birodalmával egy kiterjedésű. A hatalom elvesztése erre a kis,

halandó testre veti vissza.⁵ Így a hatalom elvesztését egyfajta halálként éli meg.

Tévedés azt hinni, hogy a hatalom csak akadályoz vagy zavar. Már a kommunikáció közegeként is gondoskodik róla, hogy az egy adott irányban *folyamatos* legyen. Az alávetettet arra használják (ám nem okvetlenül kényszerítik), hogy a döntést, vagyis a hatalmat birtokló cselekvésének megválasztását magára vállalja. A hatalom olyan „esély”, amely „a valószínűtlen szelekciós együttállások létrejöttének valószínűségét növeli”.⁶ Egy meghatározott irányba tereli vagy téríti el a kommunikációt, miközben megszünteti a lehetséges eltérést a hatalmat birtokló és az alávetett cselekvéseinek megválasztása között. Így valósítja meg „a cselekvés megválasztásának átvitelét az egyik döntési pontról a másikra”, ami határt szab „az emberi cselekvési lehetőségek meghatározatlan komplexitásának”.⁷ A hatalom kommunikatív vezetésének nem kell represszívnek lennie.

⁵ Vö. Ernst H. Kantorowicz: *Die zwei Körper des Königs. Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters*. München, Deutscher Taschenbuchverlag, 1990. (Eredeti kiadása: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, Princeton UP, 1957.)

⁶ Luhmann: *Macht*, 12.

⁷ Niklas Luhmann: „Macht und System. Ansätze zur Analyse von Macht in der Politikwissenschaft”, *Universitas - Zeitschrift für Wissenschaft, Kunst und Literatur*, 1977, 5, 476.